

Török László

Így adósodtunk el!

*(Mihályi Péter: A magyar gazdaság útja az adósságválságba 1945–2013.
Corvina Kiadó, Budapest, 2013, 207 oldal, 2690 Ft)*

Mihályi Péter rendkívül aktuális, a hazai közgazdasági kutatásokban is gyakran felbukkanó témát választott könyve tárgyául, amikor a magyar adósságválság kialakulásáról készített gazdaságtörténeti elemzést. A múlt- és jelenbeli állapot bemutatása, vizsgálata mellett a könyve végén megfogalmazott következtetéseiben megoldási javaslattal is szolgál a problémára.

Valószínűnek tartom, hogy a szerző olyan könyvet írt, amely a közeljövő egyik legszélesebb körű szakmai vitáját váltja majd ki. A diskurzus egyik alapját – a diagnózis helyességét talán nem vitatva – az adja majd, vajon minden tekintetben a Mihályi által megrajzolt útvonalon és az általa megjelölt állomásokon keresztül jutott-e el Magyarország a jelenlegi államadósság állapotába. Úgyszintén vitát generálhat a szerző álláspontja arról, milyen okok ítélték kudarcra az ország felzárkózását a fejlett Nyugathoz. Egészen biztosan heves gazdaságpolitikai diszkussziók tárgya lesz (s már ma is az) a jelenlegi politikai kurzus által az államadósság leépítésére alkalmazott úgynevezett unortodox eszközök eredményessége. Ezeket ugyanis a szerző kontraproduktívnak minősíti. De haladjunk sorjában!

Mihályi bizonyára sokakat meglepő kijelentéssel vezet be könyvét, amikor az állítja, hogy Magyarországon márpedig nincs válság. A fő gond, hogy adósságcspadába kerültünk. A könyv arról szól, miként jutottunk ebbe a helyzetbe és mi várható a közeljövőben. Ezzel kapcsolatban a szerző három állítást igyekszik bizonyítani. 1. Az ország 1945-óta modernizálódott, fejlődött, ennek eredményei fellelhetők az álló- és humántőkében. 2. Az eladósodás nem a közelmúlt, hanem 1973 óta követett gazdaságpolitika végeredménye. 3. Hazánk 2006 óta vergődik adósságcspadában, s elvileg sincs olyan helyzetben, hogy ebből saját erejéből kiszabaduljon. Azt felderítendő, miként jutottunk ide, a szerző a múlt gazdasági folyamatait igyekszik elemezni, Acemoglu és Robinson módszerét adaptálva, mellyel megkísérli kideríteni, hogy a politikai elit mit és hol rontott el az elmúlt bő fél évszázadban Magyarországon (14. o.).

Az első tartalmi részben a szerző bemutatja, Magyarországnak milyen okok miatt nem sikerült felzárkóznia a legfejlettebb gazdaságokhoz – olyannyira, hogy az ország lemaradása még fokozódott is az Egyesült Államokhoz és Nyugat-Európaéhoz képest, mi több, még a

sokszor etalonnak tekintett Ausztriához viszonyítva is (18. o.). Kudarcként értékeli azt, hogy a 2012. évi fejlettségi rangsorban a II. világháborút követő első békeévben még mögöttünk lévő Japán, Görögország és Dél-Korea, sőt négy volt posztszocialista ország (Szlovénia, Csehország, Lengyelország és Észtország) is megelőzött bennünket (21. o.). A fejlett országokhoz való felzárkózás kudarcát Mihályi négy, egymással összefüggő és egymást is erősítő okra vezeti vissza: a kedvezőtlen földrajzi adottságokra, a pazarlásra, az eladósodásra és a stop-go gazdaságpolitikára. A fejezet további részeiben ezeket tekinti át. A földrajzi adottságok gazdasági növekedésre gyakorolt hatásával kapcsolatban megemlíti a globalizált világgazdaság egyik paradoxonát. A gondolatmenet szerint a jó földrajzi adottságú országok nagy eséllyel szállnak be a működő tőkékért folyó világversenybe. Ez így történt a magyar feldolgozóipar vonatkozásában is. Az e területen megnyilvánuló éles nemzetközi verseny miatt azonban itt alacsonyabbak a profitráták, ez tehát Magyarország esetében valódi növekedési korlátot jelent (26. o.). A szerző a termelési tényezőkkel való pazarlást a szocializmusban leginkább az alacsony hatékonyságú munkaerő felhasználásában, a rendszerváltás után pedig a termőföld és a tőke szétaprózottságában véli beazonosítani. A következő alfejezetben az eladósodás lényegét ismerheti meg az olvasó, valamint azokat a következményeket, amelyek a csődveszély elhallgatása miatt állnak elő. A fejezetet a stop-go gazdaságpolitika (amely 1953 óta erodálja a magyar gazdaság hosszú távú növekedési esélyeit) definiálása zárja. Ennek hatásmechanizmusa összefoglalóan a következő: likviditási válság feltételeinek gyors összeállása; gazdaságpolitika gyors reakciója (termelés abszolút csökkenése, gazdasági szerkezet konzerválása, végeredményben a gazdaság lassulása); ezt követően 2–5 évig is eltarthat a döntéshozók óvatos semmittevésének időszaka.

A harmadik fejezet a szocializmus időszakát jellemző eladósodás folyamatát mutatja be. Ebből megismerhetjük az államadóság drámai mértékeit: ez az arány a II. világháborút megelőző utolsó békeév GDP-jének közel 4-szerese, az 1945. évinek pedig a 7-szerese volt. A világpolitikai körülmények azonban szerencsésen alakultak. „Magyarország a világegés és nemzetközi hatalomátrendeződés mellékkövetkezményeként de facto megszabadult egy hatalmas adósságtömegetől. A magyar állam könyveiben továbbra is ott szerepeltek a háború előtti adósságok, de ezeket nem kellett törleszteni...” (50. o.).

Az államadóság vonatkozásában tehát „tisztá lappal” indult az új (szocialista) politikai rendszer. Az állam kezdetben saját erőből finanszírozta az erőltetett növekedést, ám az 1970-es évek eleji olajválság következtében (amikor is a nyersolaj ára rövid idő alatt megnégyszereződött) a külföldi adósság 1973 és 1987 között több mint 9-szeresére ugrott, a teljes államadóság pedig (a belföldivel együtt) 1991-re meghaladta a GDP 120 százalékát (55. o.). A pártvezetés azonban egyszerűen elhallgatta az eladósodás drasztikus emelkedését, arról csak az 1980-as években kezdtek kiszivárogni adatok.

A negyedik fejezet a rendszerváltástól 2006-ig tekinti át az államadóság alakulásának főbb állomásait, releváns jellemzőit. Az időszak elején az adósság rendezésére a gazdaságpolitika irányítóinak három opció állt rendelkezésre: a „sima” nemfizetés; az adósság-átütemezés; illetve valamiféle adósságcserre, amikor az állam privatizációra váró vállalatok részvényeivel fizetett volna az elengedett adósságért. Végül azonban az ország vezetése egy negyedik – a leginkább piacokonform – megoldást választotta: a hitelek törlesztését rendezetten, a lejáratok szerint folytatta tovább. (A szerző szerint Magyarország ekkor elszalasztotta azt a történelmi lehetőséget, hogy Németországtól kérje a magyar adósság egészének vagy egy részének átvállalását a körülbelül 50 ezer keletnémet állampolgár Ausztriába történt kiengedéséért.)

A fejezet további részei a transzformációs recesszió részleteiről, annak más poszt-szocialista országokkal való összehasonlításáról szólnak. Kiderül, hogy míg Magyarország esetében ez körülbelül 4 évig tartott és a GDP 18,1 százalékos visszaesésével járt, addig Ukrajna vonatkozásában 10 évet vett igénybe és 60 százalékot meghaladó mértékű volt (83. o.). A transzformációs válság végére tehető annak felismerése a gazdaságpolitika részéről, hogy bizony az úgynevezett explicit államadósságon kívül az államnak vannak implicit adósságai is, amelyek közül legjelentősebb a nyugdíjadósság (az államnak az a jogszabályokon nyugvó ígérvénye, hogy az állampolgár részére jövőbeni nyugdíjba vonulásakor kifizetést teljesít). Egyazon modellszámítás, de különböző bemeneti adatok alapján a magyar állam GDP-hez mért 90 százalékos explicit adósságát jóval meghaladhatják az implicit adósságok (87. o.).

Izgalmas részhez érkezik az olvasó a 4.4. alfejezetben. Itt mutatja be a szerző azokat a gazdaságpolitikai diskurzusokat, amelyek középpontjában annak eldöntése állt, hogy mi történjen a privatizáció előtt álló állami vagyon ellenértékével. Első megközelítésben úgy tűnt, ennek értéke éppen elegendő lesz az akkorra felhalmozott államadósság visszafizetésére. Az alaposabb számítások azonban (amelyek már figyelembe vették az önkormányzatok és a társadalombiztosítás várható kártérítési igényeit, a hazai befektetők és az alkalmazottak részére nyújtandó árkedvezményeket, a privatizáció tranzakciós költségeit és hasonlókat) már azt mutatták meg, hogy a készpénzes magánosítás bevételei nem lesznek elegendők az államadósság teljes összegének visszafizetésére.

A privatizációval kapcsolatban a szerző szerint az 1990-es évek gazdaságpolitikájának egyik legfigyelemreméltóbb felismerése az volt, hogy az „adósságcsökkentésnél nincs jobb befektetés”. Ennek a tételnek az alkalmazása azt eredményezte, hogy az állam eladósodottsága 2001-re GDP-arányosan 40 százalékponttal mérséklődött (89. o.). A fiskális rezsimben bekövetkező változás (veszteséges állami cégek támogatása, reorganizációja, önkormányzatok megsegítése stb.) azonban megállította az államadósság csökkenését, sőt ellenkező irányba fordította a folyamatot. A gazdaság modernizálásában a működő tőke importja is jelentős szerepet játszott, méghozzá úgy, hogy közben nem növelte sem az ország, sem az állam adósságát, a struktúraváltásban betöltött szerepe tehát pozitív.

A fejezet végén Mihályi azt mutatja be, milyen bizonytalansági tényezők vannak az államadósság értékének meghatározásában, változásában. Különösképpen hektikusan változhat a külföldi devizában fennálló tartozások hazai pénznemben kifejezett értéke, de bonyolító tényező lehet az úgynevezett költségvetés-kímélő technikák alkalmazása is (például a bank-konzolidációs kötvény vagy a PPP-konstrukció, hogy csak kettőt említsek a szerző által felsorolt tizből).

A rendszerváltástól 2006-ig tartó időszakot értékelve Mihályi négy releváns megállapítást tesz: a magyar nép ekkorra érte el a történelme során mért legmagasabb élet-színvonalat; ez egyben együtt járt a magánszektor eladósodásának növekedésével; az ország a rendszerváltás élvonásából ekkorra vált sereghajtóvá; s végül a fejlett nyugathoz való felzárkózás megtapasztalt kudarca miatt a társadalomban egyre nagyobb teret nyert a populizmus.

Szigorú és markáns értékítélettel vezeti be Mihályi Péter a következő fejezetet, kijelentve: amit 2002-ben a kormány „jóléti rendszerváltásnak” nevezett, és ennek nevében cselekedett, az nem volt más, mint jó szándékú, de felelőtlen, hitelből történő pénzosztás” (115. o.). Nem is maradtak el ennek negatív következményei, amit az is jelez, hogy a hitelekből finanszírozott konjunktúra miatt az ország adósságszolgálatára 2002 és 2011 között több mint két és félszeresére nőtt (117. o.) A másik előnytelen hatása ennek az volt, hogy beállt

a stagfláció (növekedés leállása + infláció). A szerző e két tényezőnek tulajdonítja, hogy a befektetési célként szolgáló eszközök (részvények, termőföld, lakások, üdülők stb.) árai alig-alig emelkedtek, vagy egyenesen csökkentek. E jelenséget nevezi a makroökonómia elmélete eszköz-ár deflációnak. A folyamat egésze pedig – a kibontakozó nemzetközi válság hathatós támogatásával – a 2008. októberi finanszírozási válságba kulminált, az állampapírok másodpiaci hozamának rekordszintre ugrásával, majd a piac befagyásával. E negatív folyamatok együttesen oda vezettek, hogy az ország igénybe vette a Nemzetközi Valutaalap (IMF) és az Európai Unió pénzügyi mentőcsomagját, miáltal az államcsőd elkerülhetővé vált. A felvett nemzetközi hitelek következtében azonban megugrott az ország bruttó és nettó adóssága is.

Kronológiában a könyv elérkezik a 2010. évi kormányváltáshoz, mondandójában pedig az unortodox gazdaságpolitikához, amiként az új kormány gazdaságfilozófiáját nevezi. A szerző értékelése szerint a „nem szokványos” gazdaságpolitikai intézkedések (államapparátus centralizálása, vállalatok államosítása, mesterséges monopóliumnak létrehozása stb.) vezettek oda, hogy 2011 és 2012 fordulóján a három legfontosabb nemzetközi minősítő intézmény a magyar szuverén adósság valamennyi formáját befektetésre nem ajánlott kategóriába minősítette le (128. o.). Mihályi szerint a kormány intézkedései azonban nem hozták meg a várt eredményeket, az adóssághelyzet nem javult, amit a kabinet hibáira vezet vissza. Jelesül kettőt említ: az egyik, hogy a választott megoldások a legjobb esetben is csak 1–10 év elteltével hozhatták volna a várt pozitív eredményt, másfelől a rövid távú előnyök érdekében tett intézkedések hosszú távon pazarláshoz vezettek (134. o.). Állításait hat példával igyekszik igazolni. Köztük olyanokkal, hogy az egyszeri és jelentős adócsökkentés azonnal megnövelte a költségvetés hiányát; a bankokat sújtó adóterhek hatására azok kivontak 18 milliárd eurót az országból, s emiatt visszaesett a vállalati hitelezés; vagy hogy a felsőoktatásban tanulók terheinek növelése által kiváltott kivándorlás („agyelszívás”) később súlyos növekedési veszteségeket generál majd az országnak (137. o.). Végül elemzi és értékeli az unortodox gazdaságpolitika hosszú távú következményei közül az általa legkárosabbnak tekintett lépésnek, a magánnyugdíj-vagyon államosításának a költségvetési hiányra és az államadósság alakulására tett ellentétes irányú hatását.

A könyv összegzés és következtetések részében megfogalmazott gondolatokból feltétlenül ide kívánczik néhány. Mindenekelőtt talán az, hogy Mihályi az ország adósságproblémái közül nem az államét tekinti elsődlegesnek, hanem a háztartások és a vállalati szektor magas eladósodottságát, mivel közvetten ez okozza a gazdasági növekedés erodálását. A továbbiakban kifejti, hogy ugyan sehol sincs tökéletes gazdaságpolitika, ám ez nem menti fel az elmúlt hét évtized magyar döntéshozó elitjét annak felelőssége alól, miért volt hajlamosabb az ország eladósítására, mint más, hozzánk hasonló, ugyancsak az utoléréssel küszködő poszt szocialista országok elitje (148. o.). Ezt követően a szerző statisztikai adatokkal igazolja, hogy a magyar gazdaság egyre súlytalanabbá válik a világgazdaságban, majd levezeti az adósságszapsda működésének logikai láncát. Végül arra a következtetésre jut, hogy ebből egyetlen kiút van: az euró mielőbbi bevezetése Magyarországon (151. o.).

Bizonyára lesznek, akik a szerző egy vagy több megállapítását kritikával illetik. Jómagam egyre, mégpedig éppen az utóbbira kívánok két észrevételt tenni. Mihályinak az euró bevezetésével kapcsolatban megfogalmazott, pozitív hatásokat részletező megállapításait nem vitatom (hitelességet biztosítana, ebben bízva ismét megindulna a nagy volumenű külföldi működő tőke beáramlása, ami finanszírozná az exportkapacitások megújítását), ám azokat elégtelennek vélem az adósságszapsdából való kijutásra. Úgy gondolom, az

államadósság növekedése egy nagyon összetett, egymással is kapcsolatban álló, soktényezős rendszer működésének következménye, ezért az adósságcsapdából való szabadulás is csak egy komplex eszközrendszer (gazdasági növekedés; minimális pozitív reálkamat az államadósságot finanszírozó pénzügyi eszközökön; prudens, fegyelmezett és zérus egyenleg körüli fiskális politika stb.) politikailag felelős és szakmailag hozzáértő működtetésétől várható. Az euró bevezetése önmagában már csak azért sem húzna ki minket az adósságcsapdából, mert – s ez a másik észrevételem – az eurót használó uniós tagországok közül több is (Portugália, Olaszország, Írország, Görögország Spanyolország és Ciprus) a magyarországihoz hasonló, sőt rosszabb adósságfinanszírozási válsággal küszködik. Közülük Görögországnak eddig az euróövezeti partnereitől és az IMF-től juttatott 240 milliárd euró ellenére is rendkívül kockázatos maradt az államadósság-finanszírozása.

Könyvében Mihályi Péter – a tőle megszokott módon – logikus gondolatmenettel, világos kifejtésekkel ismerteti a téma elméleti összefüggéseit, valamint szakmailag kiválóan megalapozott nézetét és álláspontját a magyar gazdaság hét évtizeddel ezelőtt kezdődött, éles fordulatokat tevő, és a közelmúltban tetőzött adósságválságáról. Mondanivalóját gazdagon illusztrálja táblázatokkal, ábrákkal, hivatkozásokkal és jegyzetekkel. A kötetet ajánlom mindazoknak, akik érdeklődnek a magyar gazdaságtörténet egyik legérdekesebb, a társadalom egészére hatással lévő témája iránt, és arról nem csak felületes, hanem alaposan kidolgozott, nagy ívű gondolatmenet alapján felépített, igényesen megírt és továbbgondolható szakirodalmat kívánnak tanulmányozni.